

БОРБА У ВЕЛИКОЈ ХОЧИ 1905. И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ**

Апстракт: Рад се бави борбом српских четника са албанским башибозуком и османском војском у Великој Хочи 7–8. јуна 1905. године и њеним последицама по положај Срба у Ораховцу и Великој Хочи. У ширем контексту разматра се деловање Српске четничке организације након неуспелих преговора са Тајном македонском одринском револуционарном организацијом (ТМОРО) 1904. године, када је дошло до промене стратегије и појачаних активности на наоружавању српских села и слању чета у Битољски вилајет. Посебна пажња посвећена је покушајима пребацивања чета преко кумановског краја и Косовског вилајета, као и околностима под којима је дошло до откривања и уништења чете у Великој Хочи. Истраживање се фокусира не само на сам ток борбе и улогу вођа чете, Саватија Милошевића и Лазара Кујунџића, већ и на шире последице овог догађаја. Оне су се најпре одразиле у виду осветничких напада и трајног притиска на српско становништво Ораховца и околине, што је готово довело до његовог потпуног егзодуса. Рад је заснован пре свега на објављеној и необјављеној архивској грађи, као и на сећањима савременика, што омогућава целовит увид у овај догађај и његово место у историји четничког покрета и српско-албанских односа почетком XX века.

Кључне речи: Стара Србија, српска четничка акција, Османско царство, Велика Хоча, Ораховац, Саватије Милошевић, Лазар Кујунџић.

Борба српске чете у Великој Хочи јуна 1905. са османском војском и албанским башибозуком и последице које је донела до сада нису третирани као посебно питање у историографији. Борбу је кроз критички апарат извештаја српског конзула у Приштини Милана Ракића први

* uros.sesum@f.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0009-0007-7158-441X>.

** Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/200163).

историографски обрадио Андреј Митровић 1985, ослањајући се на грађу и текстове аутора који су у међуратном периоду писали о борби и њеним учесницима. У склопу опште историје четничке акције и четничког покрета, у својим монографијама, а у оквиру потпоглавља, ову тему су обрадили Владимир Илић и Предраг Пејчић 2006. и 2007. године. Први аутор се ослонио на критички апарат Андреја Митровића из поменуте збирке, као и на документа која је приредио, енциклопедијску биографију једног од двојице војвода и новински подлистак о борби који је настао недуго након ње. Пејчић је такође пошао од Митровићевог доприноса; користио је и необављену архивску грађу и више текстова из међуратног периода који су третирали борбу, али није сучељавао опречне податке до којих је долазио. Такође, борбе и њених последица дотакао се укратко и Милош Јагодић у контексту српско-албанских односа у Косовском вилајету почетком XX века. Аутор овог рада такође је писао о борби, као о једном од догађаја из историје српске четничке акције, без залажења у појединости (Илић 2005: 59–60; Пејчић 2007: 62–69; Јагодић 2009: 85–86, 215–216, 228; Шешум 2019: 178–179).¹

Готово сви релевантни архивски извори српског порекла о сукобу у Великој Хочи објављени су крајем XX и почетком XXI века, у неколико збирки докумената. О борби постоје и четири објављена наративна извора која садрже исказе очевидаца, учесника борбе или сећања личности на организацију путовања чете до Велике Хоче.² Пријатељ и сарадник двојице старешина чете страдале у Великој Хочи, члан Битољског четничког одбора Алекса Јовановић Коца, објавио је неколико текстова о војводама које су страдале у Великој Хочи и о самој борби, а недавно је објављен и његов рукопис биографије Саватија Милошевића и Лазара Кујуџића. Јовановић се у свим својим текстовима ослањао пре свега на објављене наративне изворе из штампе и на лично сећање. У његовим текстовима приметна је очигледна намера хероизације личности о којима је писао, понекад и на штету чињеница, те његови текстови нису узети у обзир у овом раду (Јовановић 1930: 143–144; Јовановић 2024: 679, 730–849).

Главни циљ овог рада је да борбу у Великој Хочи детаљно прикаже и што свестраније представи. Исто тако, један од циљева текста је да анализира узроке и последице ове борбе – кроз призму историје српске

¹ У књизи *Српска четничка акција (1897–1908). Оружана дипломатија* направљена је омашка у погледу идентитета шверцера који је у време борбе у Великој Хочи преносио оружје из Куршумлије у Метохију. Ради се о Томи Мијајловићу из Велике Хоче, а не о Томи Мојсићу. До грешке је дошло због истоветности места становања, имена и делатности које су двојица имењака вршили, односно због несталности презимена међу Србима у Метохији у то време (Шешум 2019: 178).

² Видети списак коришћених извора на крају рада.

четничке акције, српско-албанских односа у Метохији почетком XX века и српске националне политике у северном делу Косовског вилајета. Чињеница је да су ова борба и њени учесници још исте године постали део српске националне митологије. Услед чињенице да су борба и њени учесници још 1905. постали део националне митологије, ток борбе и њене последице у књижевним и драмским делима и у друштвеном дискурсу уопште између 1905. и 1941. приказивани су другачије него што су се одиграли. Та околност била је додатни мотив за истраживање ове теме.

*

Од завршетка Велике Источне кризе положај српског народа у Косовском и Битољском вилајету се перманентно погоршавао. Османска власт је у крајевима северно од Шар-планине толерисала албанску племенску анархију и албански терор над Србима. Она је основано сматрала Албанце лојалним муслиманским елементом и бедемом Царства, предајући им дужност чувара покорности хришћанских поданика Порте. Државни разлози налагали су Порти и султану да у суштини одлажу и избегавају испуњење захтева великих европских сила усмерених ка спровођењу реформи у османским европским провинцијама и побољшању положаја хришћана. Покушаји Краљевине Србије да дипломатским путем заштити своје сународнике од притиска власти и албанског стаовништва у суштини су се завршавали неуспешно. То се дешавало услед одбијања османских власти да ма шта учине у том правцу или пак услед опструкција или одуговлачења у испуњењу онога што би Порта начелно пристала да уради у корист својих српских поданика. Бугарска је кроз институцију Бугарске егзархије, од османских власти признате верске организације, успешно ширила бугарски културни и духовни простор, тежећи бугаризацији свих православних Словена у Османском царству јужно од Шар-планине и Качаника. У последњој деценији XIX века борба за утицај над Словенима у Повардарју, у којој је Србија постајала све успешнија, у последњој деценији се заострила, и то стварањем две револуционарне организације. Једна је била у Солуну, друга у Софији, а обе су за циљ поставиле националну унификацију словенског живља у оквиру бугарске нације, односно припремање револуције која би водила ка посредном или непосредном припајању Македоније Бугарској. Бугарска македонско-одринска револуционарна организација, која је 1902. прву реч у имену организације заменила у „Тајна”, између 1897. и 1900. агресивно је иступила против српског национално-просветног рада јужно од Шар-планине. Прво је путем атентатора, а потом преко четâ вршила ликвидације српских првака, свештеника и учитеља. Између 1900. и 1903. организација је радила на

припремању устанка у Повардарју, те је терорисање Срба привремено престало. Међутим, радило се о затишју, јер је до општег сукоба српских и пробугарских одметничких чета на тлу Османског царства дошло већ коју годину касније, 1905. (Шешум 2019: 13–43; Јагодић 2009: *pasim*).

*

Српске одметничке чете у Османском царству јављају се од 1897. године. Њих српске власти прихватају, пружају им уточиште при њиховом преласку на територију Краљевине Србије. У исто време их издржавају и помажу, трудећи се да та помоћ прође неопажено. Од 1901. године српско Министарство иностраних дела чете одметника које долазе у Србију почиње да организује и усмерава њихову делатност у Старој Србији. Покушај споразума о сарадњи шефа Просветно-политичког одељења Министарства иностраних дела (МИД-а) Светислава Симића са једном од фракција Тајне македонско одринске револуционарне организације (ТМОРО) до јесени 1904. резултирао је успехом првог, у пребацивању четири омање српске чете у крајеве западно од Вардара, каналима организације у замену за приличну суму новца. Симићева идеја о сарадњи у суштини се оснивала на прихватању ТМОРО-а да се српски изјашњене заједнице у Скопском санџаку Косовског и у северном делу Битољског вилајета револуционарно организују и као посебан, српски ентитет, начелно прихватајући могућност аутономије Македоније, заједно са њима припремају за будућност ослободилачки устанак православних Словена у Османском царству. Срби би формирали структуру организације и у Србији, а она би (спроводила акцију скривајући се иза ње), финансијски помагала и подржавала цео покрет. Симић је знао да иза ТМОРО-а практично стоји Бугарска, те је на овај начин тежио да 'на мала врата' оствари поделу интересних сфера у Повардарју између Србије и Бугарске. Након што су у лето и јесен 1903. у Београду и Врању основани Централни и Извршни одбор Српске четничке организације, почело се са стварањем мреже српске организације у Османском царству. Заправо, акцију је закулисно водио МИД, односно шеф његовог ПП одељења (Шешум 2019: 45–133).

Бивши хајдук и одметник Саватије Милошевић, под маском нижег службеника српског конзулата у Битољу, а затим и у Приштини, по налозима Симића формирао је током 1904. теренске вилајетске одборе у Скопљу и Битољу. За време емиграције у Црној Гори и Османском царству у периоду 1897–1903 – а у Црној Гори је био због убиства среског начелника у Рашкој – Милошевић је крстарио Рашком облашћу и Полимљем и тако створио многе везе и пријатељства са угледним и утицајним муслиманима

и Албанцима, што га је и препоручило да под маском конзуларног службеника ствара српску револуционарну мрежу. Врањски окружни начелник Драгић Павловић и повереник МИД-а Аксентије Бацетић Бацета радили су за то време на учвршћивању теренске организације у околини Куманова и у Прешевској кази, интензивно од јесени 1904, када је постало јасно да ће до општег сукоба српских и чета ТМОРО-а неминовно доћи. Током јесени 1904. и зиме 1904/1905. Милошевић је радио на организацији српске самоодбрамбене тајне организације на Косову и са успехом стварао канал за преношење оружја од српске границе, преко гњиланске околине³ и Сиринића до Тетова и даље до Пореча, како би ојачао тамошња четнички организована српска села пред неминовни сукоб са ТМОРО-ом (Шешум 2019: 143–144, 162–169; Шешум 2024: 137–166).

Од краја марта до 16. априла 1905. Милошевић је у Врању од окружног начелника и Извршног одбора преузео готово све послове око испраћања чета и слања оружја преко српско-турске границе. У том периоду се с разлогом сматрало да се српска четничка организација западно од Вардара налази у озбиљној опасности – да је скрши извесна пролећна офанзива ТМОРО-а. На широком простору од обронака Бабуне код Прилепа, преко Велешког Азота и Пореча, до околине Кичева, у то време су деловале свега три српске четице. Једна је била чета Ристе Цветковића у Поречу, друга Глигора Соколовића у прилепској, а последњом је управљао Тренко Рујановић у велешкој околини. У случају напада великог броја комита ТМОРО-а, чете нису могле да рачунају на помоћ милиције мештана из села укључених у четничку организацију, јер је оружје које је током јесени и зиме слато у Османско царство у малим количинама стизало преко Вардара, те села нису била довољно наоружана. Због тога се као нужност наметало хитно слање преко Вардара нових чета и пребацивање веће количине оружја. Пошто је у источном Повардарју, у околини Куманова и у Прешевској кази, команду над српским четама од фебруара 1905. преузео Горски штаб, тело које је координисало рад свих чета на терену. Било је састављено од официра и подофицира, при чему је у саставу појачања за прековардарје било неопходно укључити официре и подофицире. Како би помоћ преко Вардара стигла што пре, последњих дана марта је преко српске границе

³ Четворочлана чета српских одметника, четника, покушала је 1900. године да се пребаци у околину Кичева преко Гњиланске казе, путем преко Гњиланског карадага, насељеног искључиво Албанцима, до српских села у Скопској Црној Гори. Чета је откривена код села Могиле. У борби са албанском потером из суседних села страдали су сви чланови ове групе, осим једног одметника. Појава чете узнемирила је локалне Албанце и довела до насилног претраживања оружја у српским селима. Довела је и до убиства и злостављања Срба од стране локалних Албанаца. На срећу Срба, до погрома није дошло (Јагодић 2012: 117–119).

пребачена чета од 30 људи. У њеном саставу налазили су се официри и подофицири за Горски штаб, уз товар од 190 пушака са пратећом муницијом. Према плану, требало је да чета преко кумановске околине и Скопске Црне Горе стигне до Пореча. Међутим, стигла је само до кумановског села Табановца. Ту је 1. априла 1905. године у сукобу с турском војском потучена, а оружје је изгубљено.⁴

Пошто су штабна чета и појачање на Табановцу пропали, Саватије је спремио нову чету за прелазак. И пре табановачке погибије, у Врању је спремана чета за околину Башиног Села и велешког Рудника. То су важне тачке за прелаз Вардара са српски изјашњеним енклавама, а чету је требало да води свештеник из велешког села Рудника Илија Бурчевић. Свештеник је на крају одустао од војводства, а чету је преузео велешки српски учитељ Јован Стојковић, доцније познат као Бабунски. Због хитне потребе за појачањем и штабом, одустало се од слања чете у Башино Село, те је Саватије учитеља Јована, у друштву са капетаном Сретеном Рајковићем, одређеним да буде шеф Горског штаба западног Повардарја, 10. априла 1905. послао са 24 четника преко Кумановске казе за Прековардарје. Тамо су пристигли почетком маја.

Чак и пре одласка Рајковића и Бабунског с четницима, за које није било извесно да ли ће успети да стигну на одредиште, припремане су и друге чете које је требало да крену преко Вардара. Циљ је био да ојачају број српских четника у околини Куманова и Криве Паланке и да попуне штабове источног и западног Повардарја. Средином априла границу је прешло око 170 четника груписано у неколико чета: Доксима Михаиловића за област Малу Реку, Саватија Милошевића и Лазара Кујунџића, која је заједно са штабном четом, састављеном од официра и подофицира за прековардарски Горски штаб под вођством капетана Борка Паштровића пошла за Порече, штабна чета одређена за попуну Горског штаба источног Повардарја Бацете Рујанца, као и кумановска и кривопаланачка чета Павла Младеновића и Ђорђа Ристића Скопљанчета. Чете су се прво сабрале на планини Козјаку око Горског штаба и неколико дана одмарале, да би се 28. априла раздвојиле и свака кренула ка свом рејону. Турска војска је код кумановског села

⁴ Изгледа да је кривица за катастрофу у Табановцу бацана на Саватија Милошевића, јер му је Алекса Јовановић Коџа, члан Битољског одбора Српске четничке организације, у приватном писму поручио да га сви у Битољу жале због табановачке погибије и да са њим саосећају. Прави кривац за изгибију чете, њен војвода Владимир Ковачевић, у свом извештају о погибији наводи да је наређење за прелазак и начин кретања добио од врањског начелника Драгића Павловића и Саватија Милошевића, али да чете и канали које је требало да га чекају по преласку границе нису биле спремне. Кривицу је, другим речима, пребацивао на Милошевића (Шешум 2019: 166–172; Додатак 1 2008: док. бр. 175, 200).

Никуљана приметила око шездесет четника Прековардараца под командом Милошевића, Кујунџића, Паштровића и Михаиловића на путу ка Скопској Црној Гори. Прековардарци су се повукли на висове изнад села Челопека и пружили отпор. Турским потерним одељењима убрзо су се придружили турски кумановски гарнизон и албанска милиција из оближњих села, те се чинило да су Саватије, Кујунџић, Паштровић, Доксим и њихови људи опкољени. Међутим, четницима су у помоћ притекле прво чете Скопљанчета и Рујанца, а затим и Павла Младеновића, те су опсађивачи физички опседнути. Четници су однели победу уз незнатне губитке, док су војска и албанска милиција на попришту оставили неколико десетина мртвих и исто толико рањених. Ма колико била сјајна, челопечка победа била је 'Пирова', јер је онемогућила прелазак преко Вардара, будући да је узбунила турске власти које су потерним одељењима пресекле све канале српским четама. Готово сви четници морали су да се врате у Србију и одложе свој пут на неко време. Већи део чете Саватија и Кујунџића прешао је са осталим четницима у Србију, док су војводе са још два четника и потпоручником Живојином Миловановићем остале на планини Козјак. У Врање су стигли око 10. маја. Ту их је чекало наређење МИД-а да оду у Београд, вероватно како би реферисали о борби и њеним последицама, што су они и учинили, најраније четири дана касније.⁵

Још у време док је чета уништена на Табановцу 1. 4. 1905. путовала према месту свог усуда, Саватије Милошевић је предлагао да се учитељу српске кичевске школе, кичевском управитељу и члану локалног четничког одбора Лазару Кујунџићу додели чета од 20 до 30 четника која би путовала преко Вардара, успут носећи неопходно оружје за Порече. Кујунџић се, иначе, још почетком пролећа због подозрења османских власти прво одметнуо у чету, а затим и пребацио у Србију пре краја марта. Пропаст табановачке чете одложио је одлазак одметнутог кичевског учитеља, али се није одустало од намере да поведе четнике преко Вардара. У првим данима априла Саватије Милошевић покушао је да организује формирање чете састављене од 10 до 15 Срба Косоваца која би са њим и Кујунџићем прешла преко Косова, Метохије и Шаре за Порече. По Саватијевом плану, чета би на свом путу формирала пунктове за пренос оружја до Пореча и у будућности. Коначно, крајем априла, Милошевић и Кујунџић су као нека врста војводског колегијума

⁵ Војводе Саватије и Лазар Миловановић и два четника су се 6. маја испели на врх планине Козјак, а потом провели „комитску славу” у једном планинском селу, са шенлуком праћеним пуцњима. Један од четника из ове групе, Љуб. Кратовац, годину дана доцније дао је опис овог четничког ђурђевског уранка у листу *Национална борба* (ДАС, МИД, ПО, 1905, Ф. 5, Д. 9, шифровани телеграми из Врања 10/23. 1–25. 8/7. 9. 1905; Ракић 1985: 307; Додатак 1 2008: док. бр. 201; Васић 1990: 430–434; *Национална борба. Орган националне омладине*, 23. 4. 1906, 2–3).

повели чету, али не преко Косова, већ преко планине Козјак, са које су отишли у борбу на Челопек.⁶

Последица победе на Челопеку било је затварање свих канала којима су српске чете до тада путовале преко Вардара, у крајеве који су и даље били угрожени и константно из Србије тражили популе у људству и оружју. Османска војска држала је под строгим надзором све путеве, јавне и тајне, који су преко Козјака, па на југоисток водили на Вардар, или преко Скопске Црне Горе и Скопља преко Треске за Порече. Свест о неопходности брзе помоћи прековардарским четама у оружју и људству натерали су Саватија и Кујунџића да се осмеле да пођу на опасно путовање преко Ибарског Колашина, Прекорупља, Подрима, Средске, Сиринића и Полога до Пореча, каналом који је Милошевић претходне године стварао за пренос пушака. Саватије је био свестан ризика, али није намеравао да одустане (Шешум 2019: 172–176). У писму шефу Конзуларног одељења МИД-а Јовану Јовановићу Пижону, свој поглед на путовање и свест о опасности које носи пролазак овим правцем изнео је на следећи начин: *Ићићу с вољом. Шта може бити више за једног Србина него да преко Шаре као српски оружани војник, прође, или да падне на Косову.*⁷

Двојица војвода су одмах по приспећу у Врање са терена, 11. маја 1905, планирали да пођу на пут. Тада је Саватије шефу Конзуларног одељења Јовановићу Пижону из Врања писао да ће са Кујунџићем и четницима *потражити пута и начина* да стигну у Порече. Шест дана касније двојица војвода и потпоручник Миловановић, тајно и од свих осталих укључених у рад са четама у Србији и Османском царству, отишли су са опремом за 20 људи у Медвеђу, где су им се придружила три четника Сиринићанина и један Косовац, придошли из Турске свакако по Саватијевом позиву, да даље са њиме четују. Брига о томе да нико на граници унапред не сазна за његов прелазак сударила се са службеном ревношћу командира треће чете граничне трупе у Медвеђи, капетана Недељка Вишњића, који четницима није дозволио прелазак, те су били приморани да са товарима оружја и опреме напусте границу и да се раздвоје. Саватије је отишао у Куршумлију, а остали у Прокупље. Командир чете граничне трупе у Куршумлији, капетан Вукоје Тодоровић, није био ништа мање ревностан од Вишњића, те је и он одбио сарадњу док од надлежних не добије наређење у том смислу. Одбијање капетана Вукоја није била последња непријатност Милошевића у Куршумлији. Будући другачије обучен од мештана, опажен је од жандара који су га ухапсили и спровели у среско начелство. Нарушена конспиративност жандарским спроводом у начелство није скршена до

⁶ Додатак 1 2008: док. бр. 77, 104, 147, 150, 168.

⁷ Додатак 1 2008: док. бр. 223.

краја, јер је начелник унапред био обавештен о доласку Саватија и упућен од окружног топличког начелника да му буде на услузи, те до хапшења није дошло. Отпор граничних официра у Медвеђи и Куршумлији одложио је полазак четника до последњих дана маја, јер се 23. тог месеца чета са Кујунџићем и даље налазила у Прокупљу, а Саватије у Куршумлији. Интервенција МИД-а у Министарству војном прекинула је отпор граничних официра, којима је наређено да Саватију буду 'на руци'.⁸

Према сећањима на одлазак Саватија и Лазара према Великој Хочи колашинског проте Вукајла Божовића, управо им је прота, који је тада живео и изгнанству у Куршумлији, упркос ранијем сукобу с Милошевићем, организовао прелазак и путовање до Шаре. Прота је одбио Саватијев захтев да четнике, који су носили товар оружја, пребаци преко Ибарског Колашина, већ је организовао да чету и оружје његови повереници преведу од српско-османске границе до села Кориља код Звечана, где би их примио муж Вукајлове сестре, Стојан Гвоздић. Одатле би их Албанац повереник тајно двоколицама пребацио до Неродимља, у коме би чекао месни учитељ Стојан Дајић, да их из свог родног села пребаци помоћу својих повереника преко Шаре. По протином казивању, Саватије је одмах након преласка границе револвером запретио путовођи кога је Божовић задужио да чету води право у Придворицу, у Вукајлову кућу. Четници су у њој провели два дана, након чега су их чланови породице Божовић спровели до попа Ђорђа Јовановића у Подгор (Божовић 1930: 280–282). Савремени документарни извори, међутим, ово казивање доводе у питање. Саватије се Јовану Јовановићу Пижону јавио 28. маја са српско-османске границе на Копаонику из Блажева, јављајући да ће тог дана, захваљујући командиру блажевске чете, граничне трупе, њих десетак са 20 брзометних пушака, прећи у Турску. Четника је, укључујући и војводе, било седам, док су остала тројица били путовође. Великохочани Тома Мојсић, Стојан Маниташевић и Младен Кажих Чукара на граници су прихватили чету и одвели је до Долца. Ту су се 5. јуна јавили попу Ђорђу Јовановићу, који је у околини села сакрио товар оружја који је преносила чета. Након тога их је спровео надомак Велике Хоче.⁹

Син попа Ђорђа Јовановића, лекар др Божидар Ђ. Поповић, оставио је сећање на боравак чете у Долцу. Према овом сведочанству, четнике су од српске границе до Долца довеле путовође Тома Маниташевић и Младен

⁸ Додатак 1 2008: док. бр. 204, 215, 219, 223, 225.

⁹ Приштински конзул Мирослав Спалајковић организовао је шест месеци доцније пребацивање из долачке пећине две брзометне пушке и неколико бомби из заоставштине пок. Саватија до пећког села Дреновића које је било угрожено нападима Албанаца католика (Додатак 1 2008: док. бр. 232, 250; ДСПКС, књ. 1, 4–2 2014: док. бр. 257; Божовић 1930: 280–282).

Кажих из Велике Хоче и Албанац Дина Ариф из села Сврке. Пошто се свештеник Ђорђе у том тренутку није налазио у селу, ненадане госте примили су попадија и свештеников отац Јован Савић, сакривши их у долачкој цркви (*Политика*, 15. 11. 1905, 1; *Политика*, 27. 11. 1929, 10).¹⁰ По доласку попа Ђорђа, два дана по приспећу у Долац, свештеник је четнике и путовође спровео у Велику Хочу, по речима Б. Поповића, уочи Спасовдана.¹¹ По извештају самог Ђорђа Јовановића из 1905, у његову кућу дошло је девет четника, од којих су Тома и Младен били из Велике Хоче, двојица војвода и поручник, тројица четника из Средске и Сиринића и један Косовац. У пећини у близини Долца оставили су оружје и бомбе, а онда их је поп провео преко Милановић планине. На домаку Велике Хоче четници су тражили да се уђе у село, док је поп Ђорђе инсистирао да се иде стазама удаљеним од насеља. Због одлуке четника да ипак уђу у село путовођа, поп Ђорђе, који је покушао да их од тога одговори, пошто није успео, одвојио се и отишао својим путем.¹²

По савременим документарним изворима, четнике је зора 7. јуна затекла на локалитету Ждрело испред Велике Хоче. Ту се од четника одвојио Тома Мојсић и отишао у Велику Хочу, да донесе храну и да, по свој прилици, организује даљи пут. Храну је донела Мојсићева мајка, али су њу и четнике приметили албанска деца, чобанчад и сеоски пољак, Албанац Мурсељ Бајрам. Док је Мурсељ са четницима и Кујунџићем, кога је иначе познавао и препознао, наговарао да прими мито и пусти их да наставе пут, до четника је дошло још неколико албанских мештана. Такође, до њих је дошао и кмет муслиманског дела села, Љама Укин. Он их је позвао да на бесу дођу у село. Пошто су четници окружени албанским мештанима пристали да пођу са Љамом, међу мештанима Србима и Албанцима дошло је до препирке да ли ће четници боравити код њега или код српског кмета Јована Маниташевића Фанде. Четници су, како би избегли сукоб између мештана Срба и Албанаца, на крају пристали да оду код првог, дајући притом бесу да ће се предати

¹⁰ Иначе, у извештају који је дао након борбе, поп Ђорђе није поменуо Маниташевића као путовођу, већ, од Срба, само Тому и Младена. Његов син је Мојсићу приписао презиме Маниташевић. Биће да се Стојан и пре пристизања у Долац одвојио од осталих, јер се не помиње ни у контексту борбе у селу, нити је након ње хапшен. У контексту борбе у Хочи помиње га тек 1930. као путовођу Петар Костић, преносећи исказ Мојсе Моравчевића. У Цркви Св. Богородице у Долцу и 25 година касније видели су се урезани потписи четника настали за време скривања.

¹¹ Спасовдан се 1905. прослављао осмог јуна, а четници су у Велику Хочу након ноћног путовања приспели у зору седмог, док су претходни дан боравили у Долцу. Поповићево датирање боравка чете у Долцу уочи Спасовдана треба према томе схватити оквирно. Сам поп Ђорђе, недуго након борбе, навео је 5. јун као датум пристизања четника у његово село (*Политика*, 27. 11. 1929, 10; Додатак 1 2008: док. бр. 150).

¹² Додатак 1 2008: док. бр. 261.

уколико власти из Ораховца дођу пред домаћинову кулу. Љама је сместио незване госте на горњи спрат куле, али је неопажено обавестио власти у Ораховцу које су у Хочу послале јузбашу, капетана, с четом војника и неколико заптија уз пратњу 70-80 ораховачких башибозука, добровољаца. Када је јузбаша дошао у одају куле у којој су четници били у друштву војника и заптија, али и ораховачких башибозука, позвао је четнике на предају. Саватије је тада показао љутњу због доласка башибозука, те је од турског капетана тражио да их растера и да му доведе домаћина на чију су бесу дошли у село и кулу. У том тренутку је један од башибозука уперео пушку на Саватију, на шта је овај дао сигнал четницима да пуцају. Тиме је отпочела борба у којој су одмах пали јузбашини пратиоци, док је он сам рањен пао на под и начинио се мртвим.¹³

Борба је потрајала читаву ноћ, до 8. јуна – до спасовданског јутра. Будући да нису изгнали војску и башибозуке из куле, већ само са горњег спрата, петорица четника погинула је од пуцњаве војника са доњег спрата, који су их прострелили кроз таваницу, односно патос. Преговори око изношења тела погинулих Албанаца трајали су до јутра. Из обзира према погинулима опсађивачи нису одмах запалили кров куле, већ су то учинили тек након изношења тела. Тада је коначно и кров запаљен, изгорео и пао, те су двојица преживелих, и сами у пламену, са револверима истрчали из куле. Пали су након неколико корака, осветивши своју погибију животом још једног Албанца. О томе ко су била двојица последњих преживелих савремени документарни извори нису сагласни. Коста Косовац свакако је био један од двојице, док се за личност која је погинула до њега, пошто је око врата носила официрску секцију и у њој топографске карте, најчешће наводи да је у питању Кујунџић, а ређе потпоручник Миловановић или Милошевић.¹⁴

¹³ На основу казивања Суље Мула Абазовића, учесника борбе, Петар Костић наводи да се Кујунџић пре отпочињања борбе представио Суљи, називајући га аџом. Последње је, према Костићевом тексту, учинио јер су Абазовићи, али и већина великохочких Албанаца, припадали фису Хот, коме су припадали и Кујунџићи. Затим му је понудио приличну награду да изведе из опсаде тројицу четника. Абазовићу се понуда учинила примамљивом и, да догађаји нису спречили његов пристанак, коме је био склон, дошло би до борбе између припадника фиса Хот и осталих Албанаца из других фисова око куле. То су четници могли да искористе како би побегли. Четнички плотун је, међутим, прекинуо преговоре (Костић 2017: 240–241).

¹⁴ О борби су текстове 24 и 25 година касније писали Стаменко Ђурђевић из Велике Хоче, Петар Костић те и Станислав Краков у два своја чланка, 1929. и 1930. Костић и Ђурђевић су се базирали на личном сећању, уз распитивање мештана, од кога је нарочито био зависан Ђурђевић, који је у време борбе био дечак. Костић је посредно, пре писања свог текста консултовао двојицу ораховачких Албанаца, учесника борбе, а прилично живо се сећао и казивања Мојсе, оца Томе Мојсића и попа Ђорђа, са којима је разговарао по борби. Ђурђевић је консултовао очевице Јована Фанду и Лену Маниташевић и учесника у борби Суљу Мула Абазовића, чији је исказ о борби

Укупно, у борби је пало дванаест до тринаест војника, заптија и ораховачких башибозука Албанаца, док је поред јузбаше рањено још неколико опасађивача. Сви четници су изгинули, док су се путовође, Тома Мојсић и Младен Кажич Чукара, уклониле пре борбе. Ипак, они су убрзо ухваћени у бекству код села Мамуше. Ту су ухапшени, а онда и осуђени на вишегодишњу робију. Након што је сазнао да се у Хочи води борба, поп Ђорђе Јовановић је кришом добегао у Призрен, где се неко време крио, а затим пребегао у Србију.¹⁵

Тела пет погинулих четника која су изгорела или нагорела у кули сахрањена су у Великој Хочи, код Цркве Светог Илије. Лешеви двојице погинулих испред куле одвезени су у Призрен и тамо сахрањени на православном гробљу, иако је митрополијски намесник одбио да их опоје под изговором да нема доказа о њиховој православној вероисповести.¹⁶ Према накнадним сазнањима конзулата у Приштини, војводу Кујунџића је и пре отпочињања борбе препознао пољак Мурсељ и дојавио ораховачким башибозуцима ко води чету. Они су по окончању борбе посетили и претресли куће његових родитеља и најближих рођака. Потом су Лазареве родитеље позвали да виде сина, али су родитељи одбили да погледају лешеве, тврдећи да је њихов син учитељ, а не качак, те да се налази у месту своје учитељске службе. Ипак, то није заварало ни власти ни Албанце. Њима,

поседовао и Костић. Сва тројица аутора приказују сукоб на сличан начин, са разликама у детаљима, нарочито у погледу последњих часова борбе. Према Ђурђевићу, паљбу кроз патос преживели су Саватије, Лазар и четник Коста. Први је погинуо још на крову запаљене куле, Саватије је убио још једног Албанца, потом погинуо, а за њим и Лазар. У чланку из 1930. Краков је исту тројицу навео као последње преживеле, с том разликом да је Коста погинуо и пре паљења куле. За разлику од њих двојице, Костић као последње преживеле наводи Миловановића и четника Косту. Костић и Краков дају имена све седморице четника. Осим старешина, први наводи Косту Караперића из Коњуха, Станишу из Драјковца, Станоја Стаменковића из Готовуше и Тасу из Штрпца, док Краков наводи Косту Косовца, Станка Дагандића из Штрпца, Стојана Шелића из Готовуше и неименованог четника из села Црвене Водице. Ђурђевић даје имена тројице старешина и четника Косте. Поверење у погледу имена треба поклонити Костићу, с обзиром да се очигледно трудио да их сазна. Он је био и савременик догађаја; у време борбе се налазио у Призрену, а након ње је покушавао да умањи негативне последице борбе по Србе. Питање идентитета старешине који је погинуо испред куле остаје пак отворено, мада се чини да је и ту Костићева тврдња извеснија. Саватије и Лазар су још у време борбе сматрани херојима. Тако им се природно приписивало да су последњи и погинули, те су и савременици сматрали да је лице са официрском торбицом био један од њих. Костић заправо једини од наративних извора наводи Миловановића као жртву пробоја и децидирано наводи да су он и Коста сахрањени у Призрену (*Време*, 9. 12. 1929, 4; *Време*, 7. 6. 1930, 2; Костић 2017: 239–242; *Политика*, 15. 11. 1929, 1–2).

¹⁵ Додатак 1 2008: док. бр. 242–244, 246, 248–250, 255, 261; Ракић 1985: 42–46, 50, 52, 304–310; Перуничкић 1989: 345–347; Ђорђевић 2007: 195; Шешум 2019: 178–179.

¹⁶ Додатак 1 2008: док. бр. 244, 246, 250, 261.

заправо, није требала идентификација, већ су родитеље позвали како би видели сина, поштујући на тај начин јунаштво палог непријатеља. Њиме су, по савременицима, Албанци били задивљени, а можда и поносни на свог земљака.¹⁷

Долазак турских појачања у завршници великохочке борбе спречио је покољ Срба у Великој Хочи, јер је војска забранила озлојеђеним башибозуцима из Ораховца тренутну освету над српским живљем. Војска је Србе мештане током и непосредно након борбе заштитила и од наоружаних Албанаца из околних села, који су, понесени гласинама о огромном броју четника у њиховом завичају, похрлили на поприште. Насиља над Србима није било ни у Призрену, иако су, после сукоба у Великој Хочи, у граду Албанци били раздражени, а Срби у страху и неизвесности. У данима након борбе власт је у Велику Хочу поставила одред од двадесет војника. Одред је био под командом једног мајора, који је добио задатак да чува српске мештане. Исто је чинио и одред војске који је одраније боравио у Ораховцу. Малохочки барјак, локална албанска војно-територијална јединица друштвене организације, под чији је фактички ауторитет спадала Велика Хоча, иако је османске власти нису признавале, на почетку није желео ништа да предузима против великохочких Срба. Барјак је сматрао да није потребно да се меша у истрагу догађаја и у пресуђивање кривцима, због тога што нико од његових припадника није погинуо нити је био рањен. Заправо, чланови малохочког барјака нису сматрали да треба да 'траже крв' за Ораховчане, јер Ораховац није припадао њиховом барјаку. Поред тога, неки од утицајних главара малохочког барјака штитили су Србе од оних који су захтевали казну над њима. Међутим, свакако под притиском осталих Албанаца из суседства, главари барјака доцније су одлучили да се за казну у Великој Хочи спали 12 српских кућа. Тај број је на крају смањен, и то најпре на четири, а потом и на три. У питању су куће ухапшених Мојсића и Чукаре, као и једног мештанина који се давно иселио из Велике Хоче у Србију, јер су старешине српске заједнице у Призрену и српски приштински Конзулат успели да подмите албанске главаре. Одлуке барјака могле су свести

¹⁷ Милан Гавриловић, који се као четник борио под командом Кујунџића и Милошевића на Чelopeку, писао је након неколико деценија да му је Кујунџићева мајка причала да је позвана да препозна сина, али да је, иако га је познала, одрекла да је то он, из страха да ће последице претрпети Лазарева деца. Гавриловић је навео да је овај догађај описао Иву Војиновићу, који је по његовом казивању доцније написао драму *Лазарево Васкрсење*. Гавриловићеве тврдње не могу издржати критику. Лазарева жена и деца налазили су се у време његове погибије у Битољу, те, макар тренутно, они нису могли бити угрожени. Ораховачки Албанци, као што је истакнуто, добро су знали да је Лазар био међу погинулима, те им није била потребна потврда његове мајке (Гавриловић 2015: 16; Перуничкић 1989: 373; Додатак 1 2008: док. бр. 244, 250, 261; Ракић 1985: 43).

последнице сукоба на минимум. Чак се јавила и могућност кажњавања кмета Љаме због кршења бесе. До кажњавања Љаме и паљења кућа на крају није дошло, јер је мимо уобичајене праксе османска власт забранила спровођење албанског обичајног права.

Призренске османске власти забраниле су спровођење одлуке барјака о паљевини и строго наредиле војном одреду у Великој Хочи да их спречи, чак и ако би сами Срби покушали да потпаљивањем сопствених кућа сведу своје испаштање на минимум. Мешањем власти Срби Ораховца и Велике Хоче доведени су пред теже последице од оних које је налагао малохочки барјак. Паљење би окончало питање одмазде за пале Ораховчане и живот вратило у старе токове, али је одлуком власти могућност погрома над њима остала да 'виси у ваздуху'. Тако су Срби мушкарци из Ораховца и Велике Хоче стављени пред избор: или да се дугорочно затворе у своје домове и живе под неком врстом опсаде или да напусте своје куће и одселе се у Србију или у неку од вароши у околини. Будући да су као пољопривредници морали да излазе на имања, далеко од турске војне постаје која је могла да их заштити, 96 Срба Ораховчана и Великохочана се непосредно након борбе одселило у Призрен. Ту су били принуђени да живе од милостиње тамошње српске заједнице и од помоћи коју су давали српски Конзулат у Приштини, Призренска богословија и руски Конзулат у Призрену.

Неколико Срба из Велике Хоче и Ораховца који су похапшени непосредно после борбе након испитивања су пуштени кућама, што због опасности која им је претила није представљало никакво олакшање. У затвору су задржани само они који су били непосредно повезани са четницима, а то су Чукара и Мојсић.¹⁸ У највећој опасности били су Кујунџићи, којих је у Ораховцу било око 40 до 50 кућа. Најугроженија је била ужа породица Лазара Кујунџића, укључујући и њене најближе сроднике. Приштински конзул је у првим данима након великохочке борбе покушавао да сакрије учешће и погибију војводе Лазара, како би спасао његове сроднике. Спалајковић је уверавао турске власти, али и руског призренског вицеконзула Сергеја Тухолку, да се Лазар налази у Србији. Како би поткрепио своје тврдње, 16. јуна је организовао слање телеграма из Жагубице Андри Кујунџићу у Призрен, који је наводно послао Лазар 19. маја. Овај трик, међутим, никога није уверио да управитељ српских кичевских школа није погинуо у Великој Хочи.¹⁹ Пошто спаљивање по одлуци малохочког барјака није извршено, албански барјаци из околине су сву кривицу и сав дуг у крви бацили на Лазареву и породице Кујунџића, његових стричева и браће

¹⁸ Јагодић 2009: 243; Костић 2017: 241; Додатак 1 2008: док. бр. 244, 250, 255, 261; Перуничкић 1989: 370–372; Ракић 1985: 43, 311.

¹⁹ Бајин 2021: 83; Ракић 1985: 45, 312; Додатак 1 2008: док. бр. 249.

стричевића. Услед тога, убрзо по великохочкој борби, у Призрен су добегли Лазаров отац Крста Кујунџић, мајка Јованка, сестра Марија од 13 и браћа Анђелко и Богољуб од 10 и шест година. Том приликом су добегле и породице – Крстиних стричева, поп Дамњана и Кузмана, поп Дамњанових синова Љубомира и Станоја, те Тодора, Благоја и Лазе Периног Кујунџића. Веса Кујунџић остао је у првим данима након борбе у Ораховцу, али је његово пресељење било нужно. Са шест чланова породице, он се налазио у великој опасности.²⁰

За разлику од својих сународника на Косову, српским житељима Хоче и Ораховца пре борбе незванично је било толерисано ношење оружја. Великохочани и Ораховчани су оружје неретко употребљавали у одбрани од напада локалних Албанаца, те су важили за најотреситије Србе у Старој Србији. Након борбе у Хочи и доласка турске војске, Србима Ораховчанима и Великохочанима забрањено је ношење оружја, па због константне угрожености живота нису смели да излазе из кућа и баве се пољским радовима од којих су живели. Оне који би се осмелили да изађу чекали су ораховачки Албанци, који нису одустајали од освете, јер су услед бекства породице Кујунџић оштрицу свог беса усмерили на оне Србе који су им били доступни.

У том циљу, ораховачки Албанци су формирали локални 'комитет', односно дружину. Ова групација је направила листу од осам виђенијих ораховачких Срба које је требало ликвидирати. На листи су, поред српских, била назначена и имена локалних Албанаца који су предвиђени као њихове убице. Члан ове дружине Емин Шоља је 17. априла 1906, уз помоћ неколико Албанаца, убио два брата Дедића из Ораховца. Турски војници који су се налазили у близини нису гонили убице, али су спречили кретање Србину Нићи Грковићу, који је с пушком у руци покушао да притекне у помоћ Дедићима. Јануара 1907. убијен је још један ораховачки Србин, што је застрашило преостале Србе Ораховчане, и допринело да се исељавање у Призрен и Србију настави.

Када је јуна исте године у Призрен добегао и ораховачки свештеник Манојло Чемериџић, иначе једини виђенији ораховачки Србин који није напустио ово село у ноћи након борбе 1905, приштински конзул јавио је у Београд да су се из тог села разбежали сви виђенији Срби. Том приликом јавио је и да су остали само сиромашни и чифчије локалних Албанаца, који су се налазили под заштитом својих господара. До октобра 1907, услед великохочке афере и албанске опсаде Срба у Ораховцу, из овог места иселило се око 80 до 85 српских породица у Србију, Призрен и остале вароши Старе

²⁰ Перуничкић 1989: 370–378; ДСПКС, књ. 2, 1–2, 2006: док. бр. 409; ДСПКС, књ. 2, 2–2, 2006: док. бр. 311.

Србије. Двогодишње помагање избеглих исцрпело је средства првобитно опредељена за њихово помагање у Призрену, а многе избеглице, суочене са немогућношћу повратка, скућиле су се у местима у која су се привремено склониле. Како би спречило обесрбљавање Ораховца, Конзуларно одељење српског Министарства иностраних дела је у јесен 1907. наложило приштинском Конзулату да преко рашко-призренског митрополита Нићифора Перића од локалних власти и од Порте тражи да ораховачким Србима обезбеди безбедан повратак у њихове домове. У истом циљу Конзулату је препоручено да се обрати и руском призренском Конзулату, који би са своје стране тражио интервенцију руског амбасадора у Цариграду. Последња, прилично закаснела дипломатска активност, по свој прилици није дала резултате.²¹

*

Покушај Саватија Милошевића и Лазара Кујунџића да отворе канал за пролаз чета и учврсте формирану трасу за пренос оружја од српске границе до јужних подножја Шар-планине, преко простора Косовског Поморавља или преко Колашина и Метохије до Скопске Црне Горе и Полога, и даље, за околину Кичева, у јуну 1905. завршио се погибијом седмочлане српске чете у селу Велика Хоча. Подухват су војводе предузеле услед затварања осталих канала за пролаз чета и оружја, до кога је дошло због победе српских четника над османском војском код села Челопека. Поуздајући се у своје раније везе са Албанцима, рачунајући на Кујунџићево познавање путева и локалних прилика, творац канала и српске самоодбрамбене и организације за транспорт оружја преко Косова и Метохије, Саватије Милошевић, начинио је фаталну грешку коју је платио не само својим и животима својих другова већ је у великој мери довео у питање опстанак Срба у Ораховцу и Великој Хочи. Српска самоодбрамбена организација у настанку, коју је 1904–1905. градио северно од Шаре, због погибије чете коју је водио, готово се урушила.

²¹ Августа 1905. непознати Албанци убили су Василија Јовановића из Ораховца. Овај случај српска локална средина и приштински конзулат нису повезали са великохочком афером. Петар Костић, који је снабдевао новцем ораховачке избеглице у Призрену, наводи да су непосредно након борбе поред Кујунџића у Призрен пребегле и фамилије Дедића и Јовића. Укупно 10 породица са укупно 76 чланова (ДАС, МИД, ПП, 1907, Р. 831, управа Призренске богословије, приштинском конзулу М. Пећанцу, 9/22. 10. 1907; Конзуларно одељење МИД-а, приштинском конзулу М. Пећанцу, пп. бр. 751, 16/29. 10. 1907; ДСПКС, књ. 1, 3–2 2014, док. бр. 395, 398; ДСПКС, књ. 2, 1–2 2006: док. бр. 386, 400, 596; ДСПКС, књ. 2, 3–1, 2003: док. бр. 1, 38; ДСПКС, књ. 2, 3–2, 2003: док. бр. 571; ДСПКС, књ. 2, 4–1, 2008: бр. 23; Перуничих 1989: 331; Ракић 1985: 311; Костић 2017: 241–242; Јагодић 2009: 215–216, 228).

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Државни Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење.
Државни Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко просветно одељење

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Гавриловић 2025: Гавриловић Милан. *Народни пут, одабрани списи*. Приредили Косара Гавриловић и Ана Селић. Нови Сад: Балканија.
- Ћоргиев 2007: *Турски документи за оружените борби во Македонија 1903–1908*. Приредио Драги Ћоргиев. Скопје: Државен архив на Република Македонија.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 1, св. 2. Приредио Андреја Раденић. Београд: САНУ 1998.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 1, 3–2. Приредила Љиљана Алексић–Пејковић. Београд: САНУ 2014.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 1, 4–2. Приредила Љиљана Алексић–Пејковић. Београд: САНУ 2014.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, 1–2. Приредили Љиљана Алексић–Пејковић и Живота Анић. Београд: САНУ 2006.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, 3–1. Приредили Љиљана Алексић–Пејковић и Живота Анић. Београд: САНУ 2003.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, 3–2. Приредили Љиљана Алексић–Пејковић и Живота Анић. Београд: САНУ 2003.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, 4–1. Приредили Љиљана Алексић–Пејковић и Живота Анић. Београд: САНУ 2008.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, 1–2. Приредили Љиљана Алексић–Пејковић и Живота Анић. Београд: САНУ 2006.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, 2–1. Приредили Љиљана Алексић–Пејковић и Живота Анић. Београд: САНУ 2006.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, 2–2. Приредили Љиљана Алексић–Пејковић и Живота Анић. Београд: САНУ 2008.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, додаток 1. Организација Српска одбрана 1903–1905. године. Из фондова Архива Србије. Приредила Љиљана Алексић–Пејковић. Београд: САНУ 2008.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 3, 3–1. Приредили Михаило Војводић и Василије Крстић. Београд: САНУ 2014.
- Перуничкић 1988: Бранко Перуничкић. *Сведочанство о Косову 1901–1913*. Београд: Научна књига. Перуничкић 1989: Бранко Перуничкић. *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету 1878–1913*. Београд: Нова књига.
- Ракић 1985: Милан Ракић. *Конзулска писма 1905–1911*. Приредио Андреј Митровић. Београд: Просвета.

ШТАМПА

Време
Национална борба. Орган националне омладине
Политика

ЛИТЕРАТУРА

- Бајин 2021: Зоран Бајин. *Спалајковић, дипломата и контрареволуционар*. Нови Сад: Прометеј.
- Божовић 1930: Григорије Божовић. Саватије и Колашин, *Јужни преглед*, год. 5, св. 6–7, 278–283.
- Васић 1990: Драгиша Васић. *Два месеца у југословенском Сибиру. Утисци из Русије, путописи, есеји, критике, чланци*. Приредио Гојко Тешић. Београд: Просвета.
- Илић 2006: Илић Владимир. *Српска четничка акција 1903–1912*. Београд: IP Ecolibri.
- Јагодић 2009: Милош Јагодић. *Српско–албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јагодић 2012: Јагодић Милош. Српске чете у Македонији 1897–1901. године. *Устанци и побуне Срба у Турској у 19. Веку (Поводом 170 година од избијања Нишке буне)*. Уредник Славиша Недељковић. Ниш: Филозофски факултет, 111–130.
- Јовановић 1930: Алекса Јовановић Коца. Војвода Саватије. Почетак српске четничке акције у Македонији. *Летопис Матице српске*, књ. 104/326, 127–144.
- Јовановић 2024: Алекса Јовановић. *Одабрани радови*. Приредили Момчило Исић, Стела Дамњановић Ђирић и Срђан Јовановић. Београд: Породица Д. Јовановића.
- Костић 2017: Петар Костић 2017: *Листићи из ближе и даље прошлости*. Приредили Александра Новаков, Урош Шешум. Призрен – Нови Сад: Друштво пријатеља манастира Светих архангела код Призрена, Мултидизајн.
- Пејчић 2007: Предраг Пејчић. *Четнички покрет у Краљевини Србији 1903–1918*. Крагујевац: Нови погледи.
- Шешум 2019: Урош Шешум. *Српска четничка акција (1897–1908). Оружана дипломатија*. Нови Сад: Матица српска.
- Шешум 2024: Урош Шешум. Саватије Милошевић. Критика романтизоване биографије хајдука, емигранта и потоњег четничког војводе. *Хајдуци у српској историји и памћењу. Тематски зборник*. Главни уредник Јован Делић. Нови Сад: Матица српска, 137–166.

Uroš ŠEŠUM, PhD

Associate Professor

Department of History

Faculty of Philosophy

University of Belgrade

THE FIGHT IN VELIKA HOČA IN 1905 AND ITS CONSEQUENCES

SUMMARY

The Serbian Chetnik Organization established its network in the Ottoman Empire and the Kingdom of Serbia during 1903–1904. Following the failed attempt in the autumn of 1904 to reach an agreement with the Internal Macedonian–Odrin Revolutionary Organization on coordinated action in Macedonia, and in anticipation

of open conflict, the Serbian Chetnik Organization intensified its activities. These primarily included the arming of villages that had declared themselves Serbian and the dispatching of armed detachments into the Vilayet of Manastir.

In the spring of 1905, two attempts to transfer detachments and weapons from the Serbian border and the Kumanovo region toward the Vardar River were unsuccessful. The first failed after the defeat of a Serbian company near the village of Tabanovce, while the second, despite the successful engagement of several Serbian detachments against Ottoman troops near the village of Čelopeka, was likewise unable to achieve its objective. The increased concentration of Ottoman military forces along the border with Serbia, particularly in the Kumanovo area, necessitated a change of strategy. Consequently, a detachment of seven Chetniks, under the command of Savatije Milošević and Lazar Kujundžić, attempted to take an alternative route through the ethnically mixed Serbian–Albanian areas of the Vilayet of Kosovo, with the intention of reaching the vicinity of Tetovo and subsequently advancing toward Kičevo in the Vilayet of Manastir.

The detachment was discovered in the village of Velika Hoča, where it was compelled to engage in combat. In the ensuing clash, the company was completely annihilated. The consequences of this event were profound: the Serbian population of Orahovac, the native town of Duke Lazar Kujundžić, was subjected to violent reprisals by local Albanian groups both immediately after the encounter and in the years that followed. These hostilities placed the Serbian community under constant pressure and nearly resulted in the complete exodus of Serbs from Orahovac.

Key words: Serbian Chetnik Organization, Savatije Milošević, Lazar Kujundžić, Velika Hoča, Orahovac, the Vilayet of Kosovo, Ottoman Empire.

Примљено/Received: 3. 10. 2025.
Прихваћено/Accepted: 10. 10. 2025.